

ΚΟΙΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΤΗΣ ΣΑΤΙΡΑΣ ΣΕ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

Ἀμέσως μετὰ τὸ ξέσπασμα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πεντηκονταετίας 1830-1880, ποὺ περικλείει στὸ πλαίσιο τῆς τὴν ἀκμὴ καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ρομαντισμοῦ —σύμφωνα μὲ τὰ χρονικὰ ὅρια ποὺ ἐπισήμανε ἡ γραφίδα τοῦ κριτικοῦ Παλαμᾶ¹—, ἡ νεοελληνικὴ κοινὴ προσπάθειοι νὰ προσδιορίσει τὴν πνευματικὴ ταυτότητα τῆς, μέσα σὲ συνθήκες ἀγωνιστικῆς διεργασίας ἀρχικὰ καὶ ἀργότερα κρατικῆς ὑπόστασης.

Προπαντὸς στὸ Ναύπλιο ἄρχισαν νὰ συρρέουν στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, καὶ ἰδίως ἀργότερα, ὅταν πύκνωναν οἱ ἐλπίδες γιὰ αἴσια ἐκβαση τοῦ Ἀγώνα, ἄνθρωποι ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη καὶ κοινωνικὲς ομάδες (στρατιωτικοί, πολιτικοί, λόγιοι, ἀγωνιστές, ἔμποροι), δημιουργώντας ἕναν συλλογικὸ χῶρο ἐτερόκλητων τάσεων, μὲ ἀσαφεῖς προοπτικὲς καὶ στόχους. «Τί εἶναι ἡ Ἑλλάς καὶ τί εἶναι τὸ Ναύπλιον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην; Ἐνα χάος, χάος πολιτικόν, χάος κυβερνητικόν, χάος οἰκονομικόν, χάος κοινωνικόν. [...] Εἶναι μία κοινωνία ἐντελῶς ἀμόρφωτος καὶ ἀσύντακτος, καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὸ τὸ Ναύπλιον εἶναι πρωτεύουσα ἐνὸς Κράτους, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη!»².

Ὡστόσο, ἡ πολιτικὴ, μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου, δὲν ἀσχεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες πολιτικούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς λογίους, τοὺς

* Ἀνακοίνωση στὸ «Συμπόσιο καὶ Δρώμενα γιὰ τὴν νεοελληνικὴ σάτιρα», ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ πραγματοποιήθηκε στὸ Παλαιὸ Πανεπιστήμιο (Θόλου 5, Πλάκα) ἀπὸ 16-27 Σεπτ. 2002.

1. «Ἡ ἑκατονταετηρίδα τοῦ Ρωμαντισμοῦ», Περιοδ. *Προή* τοῦ ἔτους 1930, σελ. 49 (βλ. τὴν Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἀπαντα*, τόμ. 14, Μπίρης [Ἀθήνα 1968], σελ. 246)· πρβλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*. Ἐνατὴ ἔκδοση, Ἐκδόσεις «Γνώση», Ἀθήνα 2000, σελ. 350.

2. Γ. Τσοκοπούλου, *Οἱ Σοῦτσοι καὶ ἡ πολιτικὴ ποίησις ἐπὶ Ὀθωνος*, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1916, σελ. 10-11. Γιὰ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς, πρβλ. καὶ ὅσα σημειώνονται στὸ: Εὐγενίου Γ. Ζαλοκώστα, «Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς», *Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος*, τόμ. Α', Ἐκδόσεις δευτέρα, Ἐκδότης Ἰωάννης Δ. Κολλάρος, Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 245-276.

ποιητές, τούς δημοσιογράφους. «Καλαμαράδες, λόγιοι, στιχοπλόκοι συμφύρονται με τούς πολιτικούς ή και ταυτίζονται μαζί τους. Παρά την προσπάθεια τών πιό φωτισμένων, τύπος, δημοσιογραφία, δέν έχει ακόμη διαμορφωθεῖ: τόν ρόλο τους σέ μεγάλο βαθμό θά τόν παίζει ὁ ποιητής, σατιρικός ή ρητορικός, τυπώνοντας φυλλάδια, πού προσπαθοῦν νά ἐπηρεάσουν τήν κοινή γνώμη, ὅπως ἀργότερα θά τήν ἐπηρεάζουν τὰ περιοδικά ἐντυπα. Ὁ ποιητής ἔχει ἀκόμη καθαρὰ κοινωνική, πολιτική συνείδηση κι ἡ κοινωνία ἔτσι τόν θέλει»³.

Ἐπομένως, οἱ λογοτέχνες ἀναλαμβάνουν ἄμεσα κοινωνικό καί πολιτικό ρόλο καί ἐπιδιώκουν μέσα ἀπό τὸ ἔργο τους νά ἀναμορφώσουν, νά διαφωτίσουν, σέ ὀρισμένα σημεῖα νά διορθώσουν καί σέ ἄλλα νά καθοδηγήσουν τήν κοινή γνώμη. Τὸ πιό ἀποτελεσματικό ὄπλο στὰ χέρια τών ποιητῶν γίνεται ἡ σάτιρα, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει τίς μελανές πλευρὲς τῆς νοοτροπίας τών συμπολιτῶν τους καί, με τὰ αἰχμηρὰ βέλη της, προσπαθεῖ νά τίς διορθώσει. Γιά τήν ἐνταση, τήν ἰσχὺ ἀλλὰ καί τὸν σκοπὸ τῆς σάτιρας ἀξίζει νά παραθέσουμε ὅσα γράφει ἕνας ἀπὸ τούς σημαντικότερους σατιρικούς ποιητὲς τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς, ὁ Ἄνδρέας Λασκαράτος (1811-1901): «Υλὴ της εἶναι τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας, καί ἐκεῖνα τῶν ἀτόμων. Σκοπὸς της τὸ σιάσημο τῶν στραβῶν καί κακῶς ἐχόντων. Χαρακτῆρας της ἡ αὐστηρότητα, ἡ μαστίγωση. Ἀποτέλεσμά της ἡ χαλίνωση τῶν ἐλαττωμάτων (καί τὸ γενικὸ μίσος πρὸς τὸν σατυριστὴν)»⁴. Οἱ πολιτικὲς ἀντιθέσεις γεννοῦν τὴ σάτιρα, κυριότατα σέ περιοχὲς ὅπου προϋπάρχει σημαντικὸ ὑπόβαθρο πολιτισμικῆς καλλιέργειας, ὅπως συμβαίνει με τὸ Φανάρι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καί με τὰ Ἑπτάνησα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπου ἡ σάτιρα βρῖσκει πολλοὺς ἄξιους ἐκπροσώπους⁵.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐφθασαν στὴν Ἑλλάδα, στὸ Ναύπλιο ἀρχικά καί στὴν Ἀθήνα ἀργότερα, πολλοὶ λόγιοι Φαναριῶτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός (1778-1850), ὁ Ἰακώβος Ρίζος Ραγκαβῆς (1779-1855), ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809-1892), οἱ ἀδελφοὶ Ἀλέξανδρος (1803-1863) καί Παναγιώτης Σοῦτσος (1806-1868). Μὲ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη, καί

3. Κ. Θ. Δημαρῆ, *Ποιηταὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 12, «Ἀετός», Ἀθῆναι 1959, σελ. 16.

4. Ἀπαντὰ Ἀνδρέα Λασκαράτου, Πρόλογος Μαρίνου Σιγούρου, Εἰσαγωγή-Κριτική-Ἀνθολογία-Γλωσσάριο-Βιβλιογραφία Ἀλέκου Παπαγεωργίου, Ἐπιμέλεια-Κατάταξη κειμένων Ἀντ. Μοσχοβάκης, τόμ. 2, Ἐκδόσεις «Ἀτλας» Ο.Ε., Ἀθῆναι 1959, σελ. 318-319. Ἀναφορικά με τίς ἀπόψεις τοῦ Λασκαράτου γιά τὴ σάτιρα βλ. Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Λασκαράτος καί Ροῖδης*, *Νέα Ἑστία*, Ἔτος ΔΕ' - 1961, τόμ. 70, τευχ. 827 (*Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Λασκαράτο*), Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1961, σελ. 50-54, καί Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου γιά τὴ σάτιρα», στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου, *Ἡ παρουσία τῶν κειμένων. Ἐργηεντικὲς καί ἱστορικὲς ἀναγνώσεις ἔργων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθῆναι 2002, σελ. 46-58.

5. Κ. Θ. Δημαρῆς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ὅ.π., σελ. 145.

κυρίως στὴ Γαλλία, οἱ Φαναριῶτες ποιητὲς αἰσθάνονται ὅτι εἶναι οἱ ἄρμοδιότεροι νὰ ἀναπτύξουν τὴ μετεπαναστατικὴ μας λογοτεχνία καὶ νὰ καλλιεργήσουν, γενικότερα, τὴν πολιτισμικὴ ζωὴ τοῦ τόπου⁶. Οἱ περισσότεροι ἐπιδίδονται στὴ σατιρικὴ ποίηση: ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους, εἶναι ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ποὺ γράφει τὰ *Κορακιστικά* (1813), χλευάζοντας τὴ γλωσσικὴ θεωρίαν τοῦ Κοραΐ, ἐνῶ ἀργότερα, μὲ τὸ ποίημά του «Κούρκας ἀρπαγῇ» (1816), βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιτεθεῖ μὲ σκώμματα ἐναντίον ὀρισμένων συνηθειῶν τῶν Φαναριωτῶν⁷.

Παρενθετικά, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ Γαλλία, κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ σατιρικὴ —«δημοσιογραφικὴ» ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον— ποίηση καλλιεργήθηκε ἀπὸ μιὰ πλειάδα ποιητῶν, μὲ γνωστότερον τὸν Βερανζέρο (1780-1857), ὁ ὁποῖος, εἰδικότερα κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1820, ἔτυχε ἐξαιρετικῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ τὸ κοινό, ποὺ φάνηκε νὰ συγκινεῖται ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς αἰχμηροὺς στίχους του ἐναντίον κάθε μορφῆς ἀπολυταρχίας, καιροσκοπισμοῦ καὶ θρησκοληψίας. Ὁ ἴδιος χαιρετίστηκε ἀπὸ ποιητὲς ὅπως ὁ Λαμαρτίνος καὶ ὁ Οὐγκὼ ὡς ἰσάξίός τους, ἐπεὶδὴ κατόρθωσε νὰ εἰσαγάγει τὴν πολιτικὴ διαμαρτυρία στὴ λογοτεχνία⁸.

Χαρακτηριστικὰ τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν τότε ἑλληνικὴ κοινωνία εἶναι ὅσα ἀναφέρει ὁ Δημήτριος Βικέλας (1835-1908) στὸ αὐτοβιογραφικὸ ἔργο του *Ἡ ζωὴ μου. Παιδικαὶ ἀμνησίσεις – Νεανικοὶ χρόνοι*: «Ὁ τύπος ἦτο ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανά του. Ἡ πολιτικὴ διεξήγετο κατὰ μέγα μέρος ποιητικῶς. Οἱ εὗχοι στίχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτζου ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐπιρροὴν (ὄχι ἀγαθὴν, δυστυχῶς) μεγαλειτέραν ὅσης δύνανται σήμερον νὰ ἐξασκήσουν τὰ ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων μας καὶ αὐτοὶ οἱ στίχοι τοῦ Σουρῆ...»⁹.

Κατὰ τὴν ὀθωνικὴ περίοδο, ἡ περιστολὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθεροτυπίας προσέφερε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς σατιρικῆς ποίησης, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τὸ βασικότερο ἀντιπολιτευτικὸ μέσο καὶ διαδιδόταν εἴτε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα εἴτε τυπωμένη σὲ φυλλάδια¹⁰. Τὸ σημαντικότερο ἦταν ὅτι ἡ ποίηση αὐτὴ ἔβρισκε μεγάλη ἀπήχηση στὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖο ἐνθου-

6. Πρβλ. καὶ Παναγιώτης Μουλλάς, «Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα ὡς τὴ γενιὰ τοῦ 1880», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν), τόμ. 13 (1977), σελ. 502 κ.ε.

7. Βλ. σχετικὰ καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Εἰσαγωγὴ» στὸν τόμο *Ποιηταὶ τοῦ 19^{οῦ} αἰώνα*, ὁ.π., σελ. 9-15.

8. Πρβλ. A. Michel, C. Becker, M. Bury, P. Berthier, D. Millet, *Littérature française du XIXe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris 1993, σελ. 47.

9. Βλ. τώρα Δημητρίου Βικέλα, *Ἀπαντα*, τόμ. Α' *Αὐτοβιογραφία*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Ἀλκίης Ἀγγέλου. Ἀθήνα 1997 [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, 63 Α], σελ. 39-40 (στὶς σελ. 3-250: *Ἡ ζωὴ μου*...). Τὸ παράθεμα αὐτὸ καὶ στὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, α' Ὁ Ἀλεξάνδρος Σούτσος ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἐποχῆς του», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 74 (1963), σελ. 1764 (= Τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμός*, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1982 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα 7], σελ. 253-254).

10. Βλ. Γ. Τσοκοπούλου, ὁ.π., σελ. 211-212.

σiazόταν και ανταποκρινόταν άμεσα στα μηνύματά της¹¹. "Άλλωστε, άξιζει να προσθέσουμε έδω ότι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του ρομαντισμού, που κυριαρχούσε κατά την εποχή εκείνη στην Εύρώπη, ήταν ο *εθνουσιασμός*, που τροφοδοτούσε τη συλλογική έξαρση και τη σύνδεση της άτομικής ύπαρξης με τις έμπειρίες της ιστορίας¹².

Έκείνος όμως που ουσιαστικά αναδεικνύεται ως ο πρώτος σατιρικός της ελεύθερης Ελλάδας και εγκαινιάζει την Αθηναϊκή σατιρική σχολή είναι ο Αλέξανδρος Σούτσος¹³. Κάτω από την ισχυρή επίδραση του προτύπου του, του Βερνάρζερου, επιδίδεται με πάθος και με ιδιαίτερη μαχητικότητα στην καλλιέργεια της σατιρικής ποίησης, ή οποία έχει ως βασικό στόχο της την πολιτική: πρόσωπα, νοοτροπίες και τακτικές. Η εποχή και η κοινωνία του, χωρίς σχηματοποιημένους ακόμη πολιτικούς θεσμούς και χωρίς οργανωμένον Τύπο, έχουν ανάγκη από διαδικασίες, οι οποίες θα αναπτύξουν το συλλογικό πνεύμα και θα άφυπνίσουν την κοινωνική συνείδηση των πολιτών¹⁴. Έτσι ή ποίηση, που παρείχε την τέρψη σε συνδυασμό με την εύκολία της απομνημόνευσης, ανέλαμβανε τον ρόλο της κριτικής στην πολιτική και κοινωνική ζωή.

Για τον Αλέξανδρο Σούτσο, ή σάτιρα υπήρξε αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της ποίησής του, ή οποία στο σύνολό της συνδέεται σχεδόν άμεσα με την πολιτική και κοινωνική ζωή της εποχής του. Οι άνθρωποι, τα πράγματα, οι συγκυρίες, οι ιδέες της εποχής πυροδοτούν τον οίστρο του¹⁵. Ο ίδιος άποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ποιητή του 19ου αιώνα, έπειδη άκριβώς έναρχώναι το πρότυπο του λογοτέχνη-πολιτικού ή, άκριβέστερα, το πρότυπο του λογοτέχνη-δημοσιογράφου, ο οποίος αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στο κοινωνικό γίγνεσθαι, με την κριτική της πολιτικής, θρησκευτικής και πνευματικής ήγερσίας. Σε συνεχή έγρήγορηση, χρησιμοποιεί το χάρισμα της ποίησης με σκοπό να ανακαλύψει τον δίαυλο που οδηγεί κατευθειάν στο κοινό, ώστε αυτό να δραστηριοποιηθεί κατά της διαφθοράς και της κοινωνικής όπισθοδρόμησης. Για τη δική του γραφίδα, ή σάτιρα άποτελεί καθαρά πολιτικό όπλο.

11. Βλ. Κ. Θ. Δημαρά, «Ο Αλέξανδρος Σούτσος από την σκοπιά της εποχής του», *δ.π.*, σελ. 1759 και 243, αντίστοιχα.

12. Βλ. σχετικά J.-F. Lyotard, *L'Enthousiasme*, Galilée, Paris 1986, και Christian Ruby, «Ο Έθνουσιασμός. Δοκίμιο για το συναίσθημα στην πολιτική», Έκδόσεις Scripta, Αθήνα 1999.

13. Βλ. Δημ. Μάργαρη, Άνδρέας Λασκαράτος, σατιρικοί και ευθυμογράφοι. Έπιμέλεια — Βασική Βιβλιοθήκη, άριθ. 23. Έκδοτικός οίκος Έω. Ν. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1959, σελ. 13.

14. Βλ. Κ. Θ. Δημαρά, «Ο Αλέξανδρος Σούτσος από την σκοπιά της εποχής του», *δ.π.*, σελ. 1763 και 251, αντίστοιχα.

15. Πρβλ. Έ. Ζερβού, «Αλέξανδρος Σούτσος (Βιογραφικόν Σημείωμα)», στό: Άλεξάνδρου Σούτσου, Άπαντα, Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη, έν Αθήναις 1916, σελ. 5.

Ἐνδεικτικά εἶναι τὰ θέματα τῶν τεσσάρων πρώτων σατιρῶν του, οἱ ὁποῖες γράφτηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς παραμονῆς του στὸ Ναύπλιο: ἀσχολεῖται με τοὺς βουλευτὲς καὶ τὸν κλῆρο, τοὺς Ὑπουργούς, τοὺς Κυβερνήτες, τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς διπλωμάτες, καθὼς καὶ με ὁλόκληρη τὴν κοινωνία τοῦ Ναυπλίου¹⁶. Τὰ ποιήματά του ἀπορρέουν ἄμεσα ἀπὸ τὴ σύγχρονή του πραγματικότητα καὶ καθιστοῦν τὴν πολιτικὴ του σάτιρα ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὴ καὶ ἐπίκαιρη. Σὲ μιὰν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως προαναφέρθηκε, δὲν ὑπάρχει ὠριμος δημοσιογραφικὸς λόγος, οἱ σατιρικοὶ στίχοι τοῦ Σοῦτσου συνέβαλαν σὲ μεγάλον βαθμὸ στὸν ἀναβρασμὸ πού χαρακτηρίζει τὴν ἐσωτερικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἕως τὸ 1863¹⁷.

Τὸ ἰσχυρὸ ἀντιπολιτευτικὸ πνεῦμα του ἐκδηλώθηκε ἰδιαίτερα ἀπέναντι στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, τὸν ὁποῖο ἀρχικὰ εἶχε ὑποδεχθεῖ με ἐνθουσιασμὸ¹⁸. Οἱ σατιρικὲς ἀναφορὲς ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτη¹⁹ περιλαμβάνονται κυρίως στὸ ἔργο του *Πανόραμα τῆς Ἑλλάδος* (1833) —ὅπου στρέφεται κατὰ τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Αὐγουστίνου με ἰδιαίτερη ὀρμὴ—, καθὼς καὶ στὸ μυθιστόρημά του *Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831* (1835). Στὴν κοινωνικὴ σάτιρά του, ἀντίθετα, φαίνεται πολλὲς φορὲς τόσο ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Βερανζέρο, ὥστε οἱ αἰχμές του ἀμβλύνονται καὶ «δὲν ξυπνοῦν καμιὰ ἀπήχηση τῆς γύρω ζωῆς»²⁰, ἀφοῦ ὁ ἔλεγχος δὲν γεννιέται ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ περιβάλλοντος ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ λογοτεχνικοῦ ὑποδείγματος.

Θαυμαστὴς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σοῦτσου, ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης (1817-1886) καλλιέργησε ἀπὸ νωρὶς τὴ σατιρικὴ ποίηση καὶ ἀσχολήθηκε με τὰ ἴδια περίπου θέματα, καυτηριάζοντας ἀνελέητα τοὺς ξένους. Μὲ τίς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς σάτιρές του, πού δημοσιεύονταν στὰ βραχύβια περιοδικὰ του *Ὁ Μένιππος* (1838) καὶ *Ὁ Τοξότης* (1841), ἐπιζητεῖ τὴν ἀτέλεση τῶν ξένων καὶ τὴν ἐπάνοδο τῶν μεγάλων Ἑλλήνων πολιτικῶν πού ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴ χώρα τους²¹. Ὡστόσο, ὁ Ὀρφανίδης, ἀντίθετα πρὸς τὸ πρότυπό του,

16. Βλ. καὶ Γ. Τσκοπούλου, *ὁ.π.*, σελ. 13-16.

17. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ὁ.π., σελ. 363.

18. Πρβλ. καὶ Χρήστου Γ. Κωνσταντινόπουλου, *Ἀντικαποδιστριακὲς σάτιρες. Ἀνέκδοτα κείμενα*. Ἀθήνα 1972, σελ. 62 (βλ. καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιοκρισία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἀντικαποδιστριακά», *Τὸ Βῆμα*, 28.4.1972, σελ. 1-2).

19. Βλ. σχετικὰ καὶ Χρήστου Γ. Κωνσταντινόπουλου, *ὁ.π.*

20. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ὁ.π., σελ. 363. Ἀναφορικὰ με τὴν ἐπίδραση τοῦ Βερανζέρου στὸν Σοῦτσο, βλ. καὶ ὅσα διατυπώνει ὁ ἴδιος στὸ μυθιστόρημά του *Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831*: *Ἡ Ἐλευθερία ὑπῆρξεν ἡ θεὰ, τὴν ὁποίαν ἐκ πρώτης μου νεότητος ἐλάτρευσα. [...] Τὴν ἀπῆντησα πολλάκις εἰς τὴν πενιχρὰν καλύβην τοῦ εὐθύμου Βερανζέρου, καὶ φάλλον μετ' αὐτοῦ ἄσματα τυραννοφόντα, τὴν εἶδα νὰ ὑπομειδιᾷ ἐνίοτε καὶ πρὸς ἐμὲ καὶ νὰ με ὑπόσχεται δάφνας ἀμαράντους* (*Ἀλεξάνδρος Σοῦτσος, Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νάσος Βαγενᾶς, Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1996, σελ. 127-128).

21. Βλ. Τιμολέοντος Ἀμπελά, «Ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης καὶ ἡ ἐποχὴ του», *Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος*, ὁ.π., σελ. 354-361.

καταφεύγει πολλές φορές σὲ δξύτατες προσωπικὲς ἐπιθέσεις²², ἀποδυναμώνοντας ἔτσι τὴ γενικότερη προοπτικὴ καὶ τὴν ἰσχὺ τῶν σατιρῶν του. Στὸ ἐκτενὲς ποίημά του *Τίρι Λίρι* (1858) διακωμωδεῖ τοὺς μισέλληνες ποὺ συκοφαντοῦν ἀπὸ πρόθεση ἢ ἀπὸ ἐπιπολαιότητα τὴν Ἑλλάδα²³.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, ὁ Μιχαὴλ Χουρμούζης, ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος, ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης, ὁ Δημήτριος Παπαρηγόπουλος καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς Παλαιᾶς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ἐπιδίδονται στὴ σάτιρα — ἄλλος περισσότερο καὶ ἄλλος λιγότερο —, γιὰ τὴν πιστεύουν ὅτι εἶναι ὁ πιὸ ἀποτελεσματικὸς τρόπος ποὺ ἔχουν στὴ διάθεσή τους ὥστε νὰ κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συμπατριωτῶν τους, ἀλλὰ καὶ νὰ περιστείλουν τὶς αὐθαιρέσιες τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, συμβάλλοντας ἔτσι οὐσιαστικὰ στὴν ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας. Ἡ σάτιρα, ἄλλωστε, ἔχει ὡς βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τὴν ὑπερβολή, ἢ ὁποία ἐξαίρει καὶ διογκώνει τὰ ἐλαττώματα τῶν προσώπων, ἀποσκοπώντας στὴν ἐξάλειψή τους²⁴.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφουν οἱ ἴδιοι οἱ σατιρικοὶ γιὰ τὸν σκοπὸ τὸν ὁποῖο ἐπιδιώκουν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος τονίζει ὅτι ἡ σάτιρα δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπάντησή του σὲ ὅσα δεινὰ μαστίζουν τὴ χώρα. Πηγάζει ἀπὸ τὸν πόνο ποὺ τοῦ προκαλεῖ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ὅτι ὁ τόπος του ὑφίσταται καταστροφὲς καὶ ἀπειλεῖται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς πολίτες του:

*Πλὴν αἱ φωναί, πλὴν οἱ κλαυθοὶ τῆς δυστυχοῦς Γραικίας
Μὲ κνηγοῦν καὶ φθάνουσι στὰ βάθη τῆς καρδίας,
Σπαράττονται τὰ σπλάχνα μου εἰς τοὺς δριμεῖς τῆς πόνους·
Βλέπω χιλίους γύρω τῆς ἀσπλάχνους δολοφόνους,
Τὰ δάκρυά μου στάζουν, τὸ τόξον μου τεντώνω,
Τοὺς μητροκτόνους Ἑλλήνας διώκω καὶ πληγώνω²⁵.*

Στὴν τέταρτη («Σάτυρά») τοῦ ὁ Σούτσος δίνει τὸν λόγο στὴν ἴδια τὴ σατιρικὴ ποίηση, ἢ ὁποία —προσωποποιημένη— ἀναλαμβάνει νὰ μιλήσει γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν σκοπὸ τῆς:

Μῖσος δὲν τρέφω στὴν ψυχὴν, τὸν φθόνον δὲν γνωρίζω.

22. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ὁ.π., σελ. 390-391.

23. Βλ. Τιμ. Ἀμπελά, ὁ.π., σελ. 391.

24. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Σατιρικὰ κείμενα τοῦ Εἰκοσιένα. Λόγος πανηγυρικός». Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Διοικητικῆς Ἐπετηρίδος 1959/1960 τῆς Ἀ.[νωτάτης] Β.[ιομηχανικῆς] Σ.[χολῆς], Ἀθῆναι 1960, σελ. 4 (= Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορικά Φροντισμάτα*, Α' Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ κορύφωμά του, Ἐκδοτικὴ φροντίδα Πόπη Πολέμη, Πορεία, Ἀθῆναι 1992, σελ. 229).

25. Ἀλεξάνδρου Σούτσου, *Ἀπαντα*, Πρόλογος-Ἐπιμέλεια Νικ. Κουντρομιχάλη, Ἐκδόσεις Μπούρα-Κοσμαδάκη, Ἀθῆναι 1963, σελ. 27.

*Κανένα δὲν κολάκευσα, κανένα δὲν φοβοῦμαι
Καὶ μόνον εἰς τοῦ Ἑθνους σας τὴν τύχην συλλογοῦμαι*²⁶.

Ὁ Φαναριώτης Ἡλίας Τανταλίδης (1818-1876), σατιρίζοντας τοὺς δημιουργοὺς στοὺς ὁποίους καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει, γράφει στὸ ποίημά του «Ὁ ποιητής»:

*Σατυριστής... Ὡς κεραυνὸν βαστᾷ τὸν κάλαμόν του,
Τὰ βέλη του ἐβούτησε ἔς τὸν βραστερόν θυμόν του,
Φαρέτραν κρέμασε διπλῇ·
Ἀπόλλων νυκτοπρόσωπος τεντώνει τὸ δοξάρι,
Τὸν κόσμον ὅλον σύσσωμον ὁ διάβολος θὰ πάρη
Μὲ πρῶτον τῆναγμά του...*²⁷.

Ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης ἀρχικὰ εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἀκολουθήσει στὴ σάτιρά του τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο, νὰ καυτηριάσει δηλαδὴ γενικὲς καταστάσεις:

*Καὶ λοιπὸν εὐθὺς φωνάζω χωρὶς καὶ νὰ φοβηθῶ
Τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Σούτσον στὴν στιγμὴν θὰ μιμηθῶ*²⁸.

Ἀργότερα, ὅμως, ἔγραφε στὸ ποίημά του «Πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Ὁθωνα τὸν Πρῶτον»:

*Ἀλλὰ θὰ ψάλλω πρόσωπα, κ' ἔργα ἀνοησίας,
Πλήρη ἐκ τῆς κουφότητος, τέκνα τῆς χαμερπείας.
Αὐτὰ πρὸς τὸ παρὸν σκοπὸ ἔχω, ἂν ἡμπορέσω,
Ἐμπροσθεν Σοῦ καὶ τοῦ κοινοῦ ἐγὼ νὰ στηλιτεύσω*²⁹.

Ὁ ἴδιος, πάντως, ποιητής, σὲ ποίημα ποὺ τιτλοφορεῖται «Τὸ μενιπικόν μου σύστημα», δηλώνει:

*Εἰς τὸν κόσμον ὅσον εἶμαι ἀνεξάρτητος θὰ ζήσω,
Καὶ ποτὲ δὲν θ' ἀπαυδῆσω*

26. Ἀλεξάνδρου Σούτσου, *Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 36.

27. Ἡλίας Τανταλίδου, *Ποιήματα*. Μετὰ προλόγου ὑπὸ Ἰω. Ζερβοῦ. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Φέξη, Ἐν Ἀθήναις 1916 [Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη], σελ. 46. Γιά τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἡλίας Τανταλίδου, βλ. καὶ Ἐλευθ. Θ. Κασσιάνη, *Ἡλίας Τανταλίδης. Ποιητὴς καὶ διδάσκαλος τοῦ γένους. 1818-1876*, Ἀθῆναι 1971, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

28. Θεοδώρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, Μετὰ βιογραφικοῦ προλόγου ὑπὸ Ἰω. Ζερβοῦ. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Φέξη, Ἐν Ἀθήναις 1915 [Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη], σελ. 4.

29. Θεοδώρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 267.

*Νὰ γελῶ μὲ τὰ γελοῖα, κι' ἄλλο, φίλοι, δὲν γυρεύω
Παρὰ μόνον τὴν κακίαν ἄφοβα νὰ στηλιτεύω*³⁰.

Μὲ τὴν ἴδια πεποίθηση, καὶ ἄλλοι ποιητὲς ἐπιδίδονται στὴ σάτιρα, ὑποβάλλοντας σὲ αὐστηρὸν ἔλεγχον τὶς συνήθειες καὶ τὶς πράξεις τῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τὴ νοστορία τῶν πολιτῶν. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ καὶ οἱ πρακτικὲς ποὺ τὴν χαρακτηρίζουν μπαίνουν στὸ στόχαστρο καὶ ἐπικρίνονται μὲ δριμύτητα ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες: ἡ ἀ ν α ξ ι ο κ ρ α τ ί α, τὸ ρ ο υ σ φ έ τ ι, ἡ φ α υ λ ό τ η τ α ὀ ρ ι σ μ έ ν ω ν πολιτικῶν, ἡ δ ι χ ό ν ο ι α τὴν ὁποία ὑπέθαλπαν μὲ τὶς πράξεις τους, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀστάθεια καὶ ἡ ἀδιάφορη στάση τοῦ λαοῦ στηλιτεύονται ἐξίσου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἀντικείμενο μελέτης καὶ ἀνηλεοῦς σάτιρας, στὰ σημεῖα ὅπου οἱ ποιητὲς πιστεύουν ὅτι ἐμφανίζει φαινόμενα παθογένειας, ὅπως εἶναι ἡ ξ ε ν ο μ α ν ί α, ἡ κ ο λ α κ ε ί α καὶ ἡ τ ι - τ λ ο μ α ν ί α.

Ὁ Ὑδάλειανδρος Σοῦτσος ἐπιχειρεῖ νὰ προσδώσει στοὺς στίχους του τὴ μορφὴ τῆς ἔμμετρης ἐφημερίδας καὶ καυτηριάζει μὲ πάθος τὴ φαυλότητα στὸν χῶρον τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Οὐσιαστικὴ καὶ κυρίαρχη μέριμνα στάθηκε, σὲ ὅλη σχεδὸν τὴ ζωὴ του, ἡ ἔκφραση τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων του μέσῳ τῆς σατιρικῆς γραφῆς, ἡ ὁποία τὸν ὁδήγησε σὲ ἀλλεπάλληλες διώξεις, ἐξορίες καὶ φυλακίσεις. Ἡ σάτιρά του δὲν εἶχε τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐλαφροῦ ἢ τοῦ παιγνιώδους, ἀλλὰ τὸν ὀξύ τόνο τῆς ἀπροκάλυπτης κοινωνικῆς κριτικῆς, μὲ ἀφετηρίαν τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς κάθε ἡμέρας³¹.

Ὁ Θεόδωρος Ὁρφανίδης, στὸ ποίημά του *Τίρι Αἴρι*, σατιρίζει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, τὴ συνήθεια τῶν Ὑπουργῶν (καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας) νὰ καρπώνονται οἰκονομικὰ ὀφέλη ἐκμεταλλευόμενοι τὰ ἀξιώματά τους, χωρὶς νὰ μοχθοῦν στὸ ἐλάχιστο γιὰ τὸ γενικότερο συμφέρον:

*Μοὶ ἔλεγε πολιτικὸς Σεβὰχ Θαλασσινός τις
Ὅτι εἰς τὸν Ὑπουργικὸν αὐτὸν λιμένα ὅστις
Αἰσίως φθάσῃ θελκτικὰς λαμβάνει συγκινήσεις,
Διότι εἶναι μαγικὴ πᾶσα ἡ πέριξ φύσις·
Ἡ ψάμμος, λίαν ἀφθονος ἐπὶ τῆς παραλίας,
Ἀπὸ ψηγμάτων σύγκειται χροσοῦ· τὰς μὲν εὐδίας
Ἡμέρας πνέουν ζέφυροι, καὶ διαχέουν μύρα,
Καὶ θυμιάματα τερπνά· ἂν ἔλθῃ δὲ πλημμύρα,*

30. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, β.π., σελ. 291.

31. Βλ. Μ. Γ. Μερακλῆς, *Ρομαντικοὶ – Ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ – Μεταπαλαμικοί* [Στὴ σειρά: *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία – Γραμματολογία τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη*], (Ἀθήνα 1977), σελ. 87.

*Εἰς τὸ παραθαλάσσιον εὐρίσκει τις τυχαίως
Ξένων Κρατῶν παράσημα· κ’ εὐνοίας ἂν ραγδαῖος
Σὲ καταλάβῃ ὑετός, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου
Βρέχει σταυρούς, τιμάς, βαθμούς, καὶ τ’ ἀγαθὰ τοῦ Κροίσου³².*

‘Ο Ἀλέξανδρος Σοῦτσος στὸν *Ἐξόριστο τοῦ 1831*, περιγράφοντας ἓνα πλούσιο δεῖπνο ποὺ θὰ παρέθετε ὁ πατέρας τῆς ἀγαπημένης τοῦ ἥρωα τοῦ ἔργου πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια, ἀδελφοῦ τοῦ Κυβερνήτη, παρατηρεῖ: Προητοίμασε τράπεζαν συβαριτικὴν διὰ τὸν κύριον κόμητα, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὰ σεβαστὰ μέλη τῆς Γερουσίας, τὰ ὁποῖα ἐκ πείρας γαστρονομικῆς ἐγνώριζον πόσῃν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἡ εὐλογημένη κοιλία, καὶ διὰ τοῦτο ἐλάμβανον ἐξιδιασμένην φροντίδα περὶ τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ σώματος των³³.

Ἐπιπροσθέτως, στὸ στόχαστρο τῆς σάτιρας τῶν ποιητῶν μπαίνουν ἡ νοοτροπία καὶ ἡ πρακτικὴ τῶν βουλευτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν δραστηριοποιοῦνται γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἐθνικῶν θεμάτων ἀλλὰ ἀδιαφοροῦν παντελῶς. Στὴν πρώτη ἀπὸ τίς «Σάτυρές» του, ποὺ γράφτηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826 καὶ τυπώθηκε τὸ 1827, ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ἀσχολεῖται μὲ τοὺς βουλευτὲς καί, συγκεκριμένα, μὲ τὴν προκλητικὴ νωθρότητα καὶ τὴν ἐγκληματικὴ ἀδιαφορία τους σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐκπλήρωση τῶν καθηκόντων τους:

*Τοὺς παλαιούς μας βουλευτὰς πρέπει νὰ ζωγραφίσω,
Ἡ πρέπει τοὺς πατέρας μας στὸν ὕπνον των ν’ ἀφήσω;
Πολλοὶ ἐκ τούτων χρόνους ἐξ δὲν ἀνοιξαν τὰ χεῖλη,
Καὶ ἦσαν στὸ Βουλευτικὸν ὡσὰν ξυλένιοι στῦλοι,
Κοιμώμενοι ἔς τὴν βροντερὰν τοῦ Γένους τρικυμίαν.
Πλὴν ἐξυπνοῦντες τακτικὰ εἰς τὴν ἀρχιμηνίαν.
Ἄ! εἶδα ἓνα ἐξ αὐτῶν τῶν σεβαστῶν πατέρων·
Τὰ σχήματά του βέβαια δὲν εἶχεν ὁ Κικέρων,
Ἐκτύπα ταῖς ποδάραις του ὁπότεν ὠμιλοῦσε,
Παχιά, παχιά ροχάλιζε, βαριά, βαριά φουσοῦσε.
Στὸν μύστακά του ἤρχετο πεισματικὰ ἡ μύγα,
Εἰς τὸ πλατύ του πρόσωπον αὐτὸς τὴν ἐκνήγα.
Καὶ νὰ σκοτώσῃ πολεμῶν τὸν τολμηρὸν ἐχθρόν του,
Ἐκτύπα μὲ τὴν χέρα του γερὰ τὸ μάγουλόν του³⁴.*

32. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, ὁ.π., σελ. 58.

33. Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, *Ἄλξις τοῦ 1831*, ὁ.π., σελ. 153-154.

34. Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, *Ἀπαντα*, ὁ.π., σελ. 20. Πρβλ. καὶ Ἀγγέλου Βλάχου, «Ἀλέξανδρος Σοῦτσος», *Ἑστία*, τόμ. 4 (1877), σελ. 517β-523α (= Τοῦ Ἰδίου, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Β', Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἐν Ἀθήναις, 1901, σελ. 36-55).

Γιὰ τὴν ποιότητά καὶ τὸ ἥθος ὀρισμένων πολιτικῶν ἐκφράζεται μὲ ἰδιαιτέρως ἀπαξιωτικὰ λόγια καὶ στὴ δευτέρα ἀπὸ τὴς «Σάτυρες» του, ὅπου ἀναφέρεται στὸ ἀνεπαρκές ἥθος τους καὶ εἰδικὰ στὴν ἱκανότητά τους νὰ ἀνάγουν τὴ χρῆση ἀθέμιτων μέσων σὲ πολιτικὴ δεινότητα:

*Ἐκεῖνος ὅστις πάντοτε τοὺς φίλους του προδίδει
Καὶ τὴν ἀπάτην θεωρεῖ ὡς νόστιμον παιγνίδι,
Ἐκεῖνος ὀνομάζεται Πολιτικὸς μεγάλος,
Τοῦ Πλάστου ἀριστούργημα, Ταλεῖο ἀνδρὸς ἄλλος³⁵.*

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος (1838-1920), ἐξάλλου, σὲ ἓνα ποίημά του ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν Ἀσμοδαῖο τὸ 1875 μὲ τὸν τίτλο «Προσωπεῖα», σατιρίζει διάφορες κοινωνικὲς ὁμάδες, εἰρωνευόμενος τὴν ὑποκρισία καὶ τὴν ἀνικανότητα ποὺ χαρακτηρίζουν κάποιους ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τους. Στὴν 6η στροφή μᾶς δίνει μιὰν εἰκόνα τῶν ὑποψηφίων βουλευτῶν τῆς ἐποχῆς του:

*Ἐκεῖνος δὲ ὁ φλύαρος, ὁ ἀγνοῶν ἀκόμα
Πῶς δὲν πληρώνει τοῦ πτωχοῦ τὰ δάνεια τὸ στόμα,
Ὁ τρέχων μὲ τοὺς χωρικὸν κατόπιν των, ὡς ὄνος,
Ἐρχόμενος ἀπὸ μακρὰν χωρίου ἐπιπόνως,
Ὁ τρέχων εἰς τῶν ὑπουργῶν τοὺς οἴκους τρεῖς τῆς ὥρας,
Ὁ ἔρπων, κύπτων, ἔλεος ζητῶν ἀπὸ τῆς χώρας
Καὶ νὰ τὴν φάγῃ ἔτοιμος, ἀφοῦ τὸν ἐλεήσει,
Ὁ ἀγνωστος, ὁ προσπαθῶν καθεὶς νὰ τὸν γνωρίσῃ,
Καθεὶς, καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὸν γνωρίσῃ πτόων,
Ὑποψηφίου βουλευτοῦ φορεῖ τὸ προσωπεῖον³⁶.*

Οἱ σατιρικοί, καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ Φανάρι, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι, δὲν διστάζουν νὰ ἐπικρίνουν ἀκόμη καὶ τὸν φαναρισμὸ, ἐννοώντας οὐσιαστικὰ τὸν τρόπο κατὰληψης τῶν δημόσιων θέσεων, τὴ μέθοδο διοίκησης καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ φατριασμοῦ³⁷, ποὺ καλλιεργοῦσαν ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τους. Συγκεκριμένα, σὲ μιὰν ἀνώνυμη σάτιρα τῶν ἀρχῶν τοῦ ἸΘ' αἰῶνα ποὺ προσγράφεται στὸν Ἀλέξανδρο Σοῦτσο, ἐμπαίζονται καὶ καντηριάζονται ὅλοι ὅσοι προωθοῦσαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴς τακτικῆς³⁸.

35. Ἀλεξάνδρου Σοῦτσο, Ἀπαντα, ὁ.π., σελ. 25.

36. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Ὁ Ἄγγελος Βλάχος ποιητὴς σατιρικός», Νέα Ἑστία, τόμ. 46, τεύχ. 539 (Χριστούγεννα 1949), σελ. 97.

37. Βλ. Ἰωάννου Λεων. Λέφα, Ἀνέκδοτη ἀνώνυμη σάτιρα τῶν ἀρχῶν τοῦ ἸΘ' αἰῶνα. Προσγράφεται στὸν Ἀλέξ. Σοῦτσο, Ἀθήνα 1977, σελ. 9.

38. Ὁ.π., σελ. 4-14.

Ὁ Θεόδωρος Ὁρφανίδης στηλιτεύει ἐπίσης μὲ ἔμφαση τὴν τιτλομανίαν καὶ προειδοποιεῖ τοὺς Φαναριῶτες ὅτι, ἐὰν ἐπιμείνουν νὰ ἐπιδιώκουν τοὺς τίτλους καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς ὑπόλοιπους Ἕλληνες ὡς κατωτέρους, θὰ ὑποστοῦν δριμύεια τὴν τιμωρία τῆς σάτιρας καὶ θὰ γελοιοποιηθοῦν:

*Πέρασαν αἱ αἰθεντίαι εἰς τὰς Βλαχομπογδανίας.
Καὶ οἱ τίτλοι σας κ' αἱ δόξαι ποῦχατε ἐπὶ Τουρκίας.
Τώρα εἰσθ' ἀναγκασμένοι στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ζήτε,
Μὲ τὰ ἥθη τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ συμμορφωθῆτε,
Διατί, ἐὰν ἀλλέως νὰ φερθῆτε προσπαθῆτε,
Βάλλετε πρὸ ὀφθαλμῶν σας πῶς μὲ Ἕλληνας συζῆτε
Καὶ πῶς εἰς αὐτοὺς ποῦ θέτε Πρίγκιπες γιὰ νὰ φανῆτε
Τὸ περὶπαῖγμα σ' ὀλίγον αὐτῶν ὅμως θὰ γενῆτε.*

*Εἴθε ἡ φιλοτιμία νὰ ἐμβῇ εἰς τὴν ψυχὴν σας
Κι' ὅλοι καθαρὰ νὰῦδῃτε ταύτην τὴν παρεκτροπὴν σας.
Ἄλλ' ἐὰν ἀπ' ἐναντίας γιὰ δικὴν σας δυστυχίαν
Ἐπιμένετε σ' αὐτὴν σας τὴν αἰσχρὰν τιτλομανίαν,
Κατὰ τῶν Φαναριωτῶν, καὶ τῶν φίλων κι' ὁπαδῶν των,
Ποῦ τυφλὰ ἀκολουθοῦσι εἰς τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν των,
Καὶ κατὰ τῶν τιτλοφόρων κωμικὴν σκηνὴν θ' ἀνοίξῃ
Καὶ ἡ σάτυρα κι' ὁ γέλως, ποὺ καθένας σας θὰ φρίξῃ³⁹.*

Στὸ ἴδιο ποίημα, ποὺ ἐπιγράφεται «Τιτλομανία», ὁ Ὁρφανίδης καυτηριάζει μὲ ἔντονο ὕφος ὅλους ἐκείνους ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν ἀπόκτηση τίτλων εὐγενείας μὲ σκοπὸ νὰ καυχῶνται μὲ ἄμετρη ματαιοδοξία γιὰ τοὺς τίτλους αὐτοὺς:

*Ἐλειπεν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα τόσους χρόνους μία ψώρα,
Ἀρχισε δὲ νὰ μᾶς τρώγῃ καὶ νὰ μᾶς ἀξάνῃ τώρα.
Ἐν ᾧ οἱ προπάτορές μας εἶχον τὴν φιλοτιμίαν,
Γενικῶς τὸ νὰ φυλάττουν πολιτῶν ἰσοτιμίαν,
Οἱ σημερινοὶ μας τώρα θέλουν νὰ μᾶς εὐγενίζουν,
Καὶ μ' ἐπίθετα μεγάλα τῶνομά των νὰ στολίζουν,
Κι' ἄλλος Πρίγκιψ, ἄλλος Κόμης, ἄλλος μέγας Καβαλιέρος,
Θέλουν νὰ ἐπωνυμῶνται εἰς τὸ ἓνα κι' ἄλλο μέρος.
Σὰν παγῶνια φουσκωμένα περπατοῦν μέσα στοὺς δρόμους,
Μᾶς συχνοκινοῦν τὰς χεῖρας κι' ἀκατάπανστα τοὺς ὤμους,
Κι' ὅταν βγαίνουν ἐπὶ ἵππων, μικροσκοπίον στὸ χέρι,
Κρεμασμένον στὸν λαιμόν τους, ὁ καθεὶς ἀπ' αὐτοὺς φέρει,*

39. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, ὁ.π., σελ. 270-271.

*Τὸν στραβὸν μᾶς προσποιῶνται, κι ὅτι τάχα μωπεύουν,
Καὶ αὐτὸ συχνὰ συμβαίνει μάλιστα ὅταν ἱππεύουν.*

*Εἰς τῶν Ἀθηνῶν τοὺς δρόμους περιτρέχουν γανυῶντες,
Φαφλατίζοντες, γελῶντες,
Σὰν μυρμήγκια τοὺς πολίτας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοὺς ξένους
Καθεὶς βλέπει ἀπὸ τούτους τοὺς ταοὺς τοὺς φουσκωμένους·
Ἐπιμόνως αὐτοὶ θέλουν Πρίγκιπας νὰ τοὺς δοξάζουν,
Ἀχρηρὰ δὲ δυὸ γαῖδάρων δὲν ἡξεύρουν νὰ μοιράζουν.
Μόνον γέλοια, ρε βερεντσαις κ' εὐχαρίστησες μεγάλαις,
Στὸν καθέν' αὐτὰ προσφέρουν σταις εὐρύχωρές των σάλαις,
Κι' ἂν ἐμπρὸς σου προσποιῶνται τὸν εἰλικρινῆ, τὸν φίλον,
Σὲ ἐχθρεύοντ' ἀπ' ὀπίσω σὰν ὁ αἴλουρος τὸν σκύλον.*

— *Παῖδες τῆς ἀνοησίας, τί στοχάζεσθε; θαρρεῖτε
Ὅτι τίτλους κι' ὅτι δόξαις ἀπ' τοὺς Ἕλληνας ναὐρῆτε;
Αὐτοὶ κάλλιον τιμῶσι ἓνα στρατιώτην γέρον
Ἀπὸ ἓνα Πριγκιπίσκον, Κόμητα καὶ Καβαλιέρον,
Κι' ἀπορῶ πῶς ἕως τώρα ἔμπόρεσαν νὰ ὑποφέρουν
Τὴν τραγὴν ἀνοησίαν ποῦ τὰ ἄτομά σας φέρον,
Καὶ δὲν ἔκαμαν τοὺς τίτλους νὰ ἀφῆτε μὲ ξημίαν,
Καὶ ὁδὸν ναὐρῆτε ἄλλην, καὶ Ἑλληνικὴν κ' εὐθεῖαν⁴⁰.*

Γιὰ τὴν τιτλομανίαν κάνει λόγο καὶ ὁ Σπυρίδων Βαλέττας (1786/93-1844) στὸ φυλλάδιό του *Ἐπὶ πλῆγαι τῆς Ἑλλάδος*, ὅπου, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ἀναφέρεται στοὺς κόλακες καὶ στοὺς φιλοδόξους⁴¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ, οἱ συγγραφεῖς παρατηροῦν μὲ ὀξυδέρκεια τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ στηλιτεύσουν κάθε συνήθεια καὶ τακτικὴ ποὺ θεωροῦν ὅτι δὲν βοηθᾷ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία νὰ προοδεύσει. Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μειονεκτήματα τῆς διαμορφούμενης τότε κοινωνίας εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ τοὺς στίχους τῶν συγκεκριμένων ποιητῶν, ἡ ξενομανία. Ὁ ὑπερβολικὸς ζῆλος τῶν συμπατριωτῶν τοὺς νὰ μιμηθοῦν τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τῶν Εὐρωπαίων μπαίνει στὸ στόχαστρο τῶν ποιητῶν.

*Ὁ κοῦκκος, πρῶτον πρόσωπον αὐτῆς τῆς ἱστορίας,
Εἶναι πτηνὸν κομψότατον οἰκοῦν τὰς ἐρημίας·*

.....

40. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, δ.π., σελ. 269-271.

41. Σ.[πυρ.] Β.[αλέττας], *Ἐπὶ πλῆγαι τῆς Ἑλλάδος* (χ. τ. καὶ χρ. ἔκδ.), [1827]. Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόσις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῇ Ἑλλάδος, (Ἀριθ. 18), Ἀθῆναι 1972, σελ. 10-13.

Ἄλλ' ὅμως εἰς τὴν περρωτὴν αὐτὸς δημοκρατίαν
 Δὲν χαίρει καὶ ὑπόληψιν πτηνοῦ μὲ εὐγλωττίαν,
 Οὐδὲ διὰ τὴν ἠθικὴν θαυμάζεται προσέτι,
 Ὡς ἔχων τὸ ἀνθρώπινον ἐλάττωμα νὰ θέτῃ
 Ἐντὸς τῶν ξένων φωλεῶν τὰ ἴδια ῥά του.
 Πλὴν τὸ μικρὸν κι' ἀσήμαντον αὐτὸ ἐλάττωμά του
 Τὸ ἔχουν σήμερον πολλοὶ οἰκοῦντες εἰς τὰς πόλεις
 Χρυσοκαμαροκέντητοι! καὶ τῆς Εὐρώπης δλης
 Ἀφ' οὗ ἀπομιμούμεθα ὡς πίθηκοι τὰ ἥθη
 Πῶς ὡς πρὸς τοῦτο ἄγνοιοι νὰ δείξωμεν εὐήθη;...,

γράφει ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, στὸ ποίημα *Τίρι Λίρι*⁴², ποὺ προαναφέραμε. Στὸ ἴδιο σατιρικὸ ποίημα, ὁ Ὀρφανίδης βρίσκει μιὰν ἀκόμη εὐκαιρία νὰ στηλιτεύσει τὴν ἀνθρώπινη ματαιοδοξία, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ σὲ ἀνόητες καὶ γελοῖες, πολλὰς φορές, πράξεις:

Τὰ πλάσματά της μάταια διέπλασεν ἡ φύσις·
 Κ' οἱ ἄνθρωποι ὡς μάταιοι ζητοῦν τὰς διακρίσεις,
 Διὸ κ' ἐφεῦρον τὰς στολάς, καὶ τὰ παρὰσημά των.
 Καὶ χαίρονται ὡς πίθηκοι εἰς τὰ κωδωνία των⁴³.

Σὲ ἓνα κείμενο ποὺ ἐπιγράφεται «Γαλλικὸν Θεάτρον», γραμμένο ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Βασιλειάδῃ (1845-1874) τὸ 1874, στηλιτεύεται ἡ συνήθεια τῶν Ἑλλήνων —καὶ εἰδικότερα ἐκείνων τῶν ὑψηλότερων τάξεων— νὰ παρακολουθοῦν στὸ θέατρο παραστάσεις ἐλαφρῶν γαλλικῶν ἔργων. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτήν, ὁ συγγραφέας καυτηριάζει τὴν ξενομανία μὲ σκωπτικὸ ὅφος: ... βλέπει τις ἐνθουσιάζοντας συνήθως εἰς τοιαῦτα θεάματα τοὺς ἐκνευρισμένους γέροντας, τοὺς μεσήλικας ὧν ὁ μυελὸς ἐν Παρισίοις σπουδασάντων μετεβλήθη εἰς ρουιγρέ, τοὺς νεανίσκους ὧν ἡ εὐαίσθητος καρδιά κλείει πλειοτέρας ἐρωμένες ἢ βιβλία ἢ βιβλιοθήκη των⁴⁴. Οἱ μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων, στὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὁποίων ἐπιδίδονταν μὲ μεγάλη ζέση ἰδιαίτερα οἱ γυναῖκες, θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες σατιρικοὺς μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες μάστιγες τῆς ἐποχῆς, γιὰτὶ διέδιδαν τὰ ξένα ἥθη καὶ ἐπέτειναν τὴν ξενομανίαν⁴⁵.

42. Θεοδώρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 14-15.

43. Θεοδώρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 27.

44. Σ. Ν. Βασιλειάδῃ, Δικηγόρου, *Ἀττικαὶ Νύκτες*. IV *Ἔργα Πεζά*, Ἐκδοσις Δευτέρα, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἐνώσεως, Ἐν Ἀθήναις 1884, σελ. 305.

45. Βλ. σχετικὰ Μαρίας Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης: *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 2002, σελ. 464 κ.έ. (στὶς σημ. 998 κ.έ. παρατίθεται καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Παράλληλα, ἡ τυφλὴ προσκόλληση στοὺς ξένους καὶ ἡ προώθηση τῶν συμφερόντων τοὺς γεννοῦσαν τῇ διχόνοια μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν χωρισμὸ σὲ φατρίες. Ὁ Ὅρφανίδης ἔγραφε στὸ ποίημά του (Αἰ φατρίαι):

*Ἡ Διχόνοια μὲ δῶδας ἀναμμένας εἰς τὸ χέρι,
Στὴν πολυπαθῇ Ἑλλάδα τοὺς καρπούς της πάντα φέρει,
Ἐχθρας, δόλους καὶ πρὸ πάντων κόμματα κ' αἰσχρὰς φατρίας,
Τὰ θεμέλια κ' ἡ βάσις τῶν ἐθνῶν τῆς δυστυχίας·
Φαίνεται Θεοῦ κατὰρα ἔπεσε στὰς κεφαλὰς μας
Καὶ σπαράττομ' ἡμεῖς μόνοι, φεῦ! τὰς σάρκας τὰς δικάς μας⁴⁶.*

Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, στὴν πρώτη ἀπὸ τῆς «Σάτυρές» του, εἶχε καυτηριάσει τῇ διχόνοια ὡς μιὰ ἀπὸ τῆς πρὶ ἐπικίνδυνες πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα τῶν Ἑλλήνων καὶ ὡς τῇ μεγαλύτερῃ ἀπειλῇ γιὰ τὸ Ἔθνος:

*Δύο Γραικοί, γνῶμ' ἑκατόν' ἀπὸ αὐτὰς καμμία
Δὲν ἐκτελεῖται πώποτε, καθεὶς πρωτεῖα θέλει,
Καὶ ἂν τὸ Ἔθνος του χαθῇ, τελείως δὲν τὸν μέλει⁴⁷.*

Ἀπὸ τὰ σκωπτικὰ βέλη του δὲν θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγει τὸ ὅτι στὴ μετεπαναστατικῇ Ἑλλάδᾳ ὅλοι σχεδὸν οἱ πολιτικοὶ βρισκόνταν κάτω ἀπὸ κάποια ξενικὴ ἐπιρροή, ἀγνοώντας τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης τῆς πατρίδας τοὺς:

*Κανεὶς δὲν ἔμεινε Γραικός. Ὁ ἓνας εἶνε Γάλλος
ἐκεῖνος εἶνε Μόσκοβος, καὶ Ἄγγλος εἶν' ὁ ἄλλος⁴⁸.*

Αὕτῃ ἡ ξενικὴ ἐπιρροή εἶχε βαθύτερη ἐπίδραση στὴν πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἀφοῦ οἱ «ἐτερόχθονες» ἄρχισαν νὰ ὑποσκελίζουν τοὺς «αὐτόχθονες» στὴν κατὰληψή δημόσιων θέσεων. Ἔτσι, οἱ ποιητὲς μιλοῦν στοὺς στίχους τοὺς γενικὰ γιὰ τὴν ἀναξιοκρατία καὶ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὀρισμένοι ἀνῆλθαν σὲ ἀξιώματα χωρὶς τῆς ἀπαραίτητες ἱκανότητες, κερδίζοντας μὲ τὴν κολακεία ἢ μὲ ἄλλους τρόπους τὴν εὐνοια τῶν ἐκάστοτε ἰσχυρῶν.

Ὁ Μιχαὴλ Χουρμούζης (1804-1877) μὲ τὴν τολμηρὴ πένα του καυτηριάζει τὰ τρωτὰ τῆς Βαυαροκρατίας καὶ μὲ τὴ σάτιρά του ἐπιδιώκει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, νὰ συμβάλει στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς συνείδησης τῶν συμπατριωτῶν του ἐναντίον τῶν Βαυαρῶν. Σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς «Διαλόγους» του, ὁ ἓνας ἀπὸ

46. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 273.

47. Ἀλεξάνδρου Σούτσου, *Ἄπαντα*, ὁ.π., σελ. 19.

48. Βλ. Γ. Τσοκοπούλου, ὁ.π., σελ. 13.

τοὺς δύο συνομιλητὲς εἶναι Κρητικὸς ἀγωνιστής, ὁ ὁποῖος ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα ἐξαιτίας τῆς ἀδιαφορίας ποὺ ἐπιδεικνύει τὸ ἐπίσημο Κράτος γιὰ τοὺς ἀγωνιστές, ποὺ πένονται στὴν κυριολεξία⁴⁹. Ἀντίθετα, ὁ συνομιλητής του, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ξένος καὶ ἐντελῶς ἀδαῆς περὶ τὰ στρατιωτικά, γίνεται ἀξιωματικὸς:

Κ. Καὶ τί ὕπηρεσίαν ἔλαβες;

Ν. Στρατιωτικὴν, ἀξιωματικὸς ἐπέρασα.

Κ. Καὶ γνωρίζεις ἀπὸ στρατιωτικὴν;

Ν. Αἰ καλὰ! πολὺ δουλεῖα εἶναι; ἂν δὲν γνωρίζω μανθάνω· ἕνας μάλιστα φίλος μου ἐτοιμάζεται νὰ ἔμβῃ εἰς τὰ δικαστήρια· καὶ μ' ὅλον ὅτι Ἑλληνικὰ δὲν ἠξεύρει οὐδὲ τὸ ψωμί, ἔδωκεν ὑπόσχεσιν, ἀφοῦ τοῦ δοθῇ ἡ θέσις, νὰ τὰ μάθῃ εἰς ἕνα χρόνον· ἔπειτα ἐγὼ ὅταν ἤμην εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπηγάινα δύο καὶ τρεῖς φορὲς τὸν μῆνα εἰς τὸ κυνήγι.

Κ. Ἐκατάλαβα· ἐπειδὴ καὶ ἦσουν κνηγρός, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃς καὶ πολεμικός.

Ν. Βέβαια.

Κ. Καὶ οἱ ἄλλοι ὅπου θὰ ἔλθουν, εἰς τὸ στρατιωτικὸν θὰ ἔμβουν;

Ν. Ὅταν τοὺς κάμουν ἀξιωματικὸς διατί ὄχι; μερικοὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν φρονοῦν νὰ περάσουν Ἀξιωματικοὶ καὶ εἰς τὸ Ναυτικόν.

Κ. Καὶ γνωρίζουν ἀπὸ Ναυτικὴν;

Ν. Αἰ καλὰ! ἂν εἰς τὸν τόπον τοὺς θάλασσα δὲν ὑπάρχει, ποταμοὶ δὲν εἶναι; ἔπειτα ἕως νὰ ἔλθουν ἐδῶ θὰ περάσουν τόσον πέλαγος⁵⁰.

Ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, ἐξάλλου, σὲ ἕναν σατιρικό διάλογο ποὺ γίνεται μετὰξὺ δύο Βαυαρῶν, βάζει τὸν ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ λέει:

49. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Ἡ μετεπαναστατικὴ τύχη τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ '21 σὲ λογοτεχνικά κείμενα τοῦ περασμένου [γρ. 19ου] αἰώνα», σὺν βιβλίῳ τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικά. Μελέτες καὶ ἄρθρα*, τόμ. Β', Ἐκδόσεις «Γνώση», Ἀθήνα 1984, σελ. 215-256.

50. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, «Μιχαὴλ Χουρμούζης», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, ἔτος Ζ', τόμος ΙΓ', τεύχ. 73-74 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1961), σελ. 176. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Δημ. Σπάθῃ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χουρμούζη στὸν τόμο *Σάτιρα καὶ Πολιτικὴ στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸν Σολωμὸ ὡς τὸν Σεφέρη*. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἰδρυτής: Σχολὴ Μωραΐτη, Ἀθήνα 1979 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 9], σελ. 71-97. Τοῦ ἴδιου, «Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Χουρμούζη καὶ ἡ παρουσία του σὺν βουλγαρικῷ θεάτρῳ τοῦ 19ου αἰώνα», *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 54 (Ὀκτ. 1982), σελ. 76-86, Κωστῇ Σκαλίδρα, «Ἑλληνες καὶ ξένοι. Οἱ "Διάλογοι" τοῦ Χουρμούζη», *Τὸ Βῆμα*, 28.11.1974, σσ. 1 καὶ 6, Κ. Γεωργουσόπουλου, «Ὁ Τυχοδιώκτης τοῦ Μ. Χουρμούζη», *Τὸ Βῆμα*, 11.12.1974, σελ. 4.

*Ἐνθυμῆσαι τὰς προτάσεις π' ἔστελνα στήν Βασιλείαν,
Διὰ τοὺς νεοφερμένους φίλους ἀπ' τὴν Βαναρίαν,
Καὶ γιὰ ὅσους Καμαράδους ἀπ' τὴν Μάνην τὰ καπνῆσαν
ὥσάν λαγοὶ νὰ ἦσαν;
Τοὺς ἐπροβιάσαμ' ὅλους Ταγματάρχας, λοχαγέτας,
Ἐν ᾧ ἐκρατοῦσαν ὅλοι εἰς τοὺς ὤμους μαγαλιόνας.
Τώρα ποιὸς θὲ νὰ φροντίσῃ διὰ τούτους τοὺς καὶμένους!*⁵¹

Περίπου δύο δεκαετίες ἀργότερα, ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης γράφει γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς δεκαετίας τοῦ 1860: ἀναβαίνουσιν, ἀναβαίνουνσιν, ἀναβαίνουνσιν οἱ ἄνθρωποι, οἷτινες μεταλλάσσουσι χαρακτῆρα καὶ θέσιν ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ αἱ ὀρχηστρίδες, ἢ κολλῶνται τυφλοὶ καὶ νευρὸσπαστοι εἰς κραταῖον ὅπως δῆποτε ἢ δεσπόζον τῆς ἡμέρας ἄτομον, οὗπερ σιγὰ σιγὰ ὑποκλέπτουσι τὰ τελευταῖα περὶ τὴν γῆν συρόμενα ράκη αὐτοὶ ἐνδυνάμειοι, ἐκπεπτωκότος δὲ κληρονομοῦσι τὰς χαμερπεστάτας κακίας του μόνου⁵².

Τὴν κ ο λ α κ ε ῖ α στηλιτεύει μὲ δζύτητα καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος στὴ δευτέρῃ ἀπὸ τῆς «Σάτυρες» του, ἀναφερόμενος κυρίως στοὺς πολιτικούς:

*Ὅστις σαλεύει τὴν οὐρὰν στοὺς Δυνατοὺς σὰν σκύλλος
Καὶ ἀπὸ τὰ στρατόπεδα πηδᾷ στοὺς Ἐπιτρόπους,
Αὐτὸς εἶν' ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους*⁵³.

Σὲ ἓνα ποίημά του μὲ τὸν εὐλογοῦ τίτλο «Ὁ Σκύλος», ὁ Θεόδωρος Ὁρφανίδης μὲ περισσότερο χαριτολόγο διάθεση, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια πάντοτε πρόθεση νὰ καυτηριάζει κάθε ἐλάττωμα, τονίζει:

*«Στὴν Ἑλλάδα ἔτσι εἶναι συρμός τώρα, μ' ἀπεκρίθη,
Καὶ χρωστᾶς κ' ἐσὺ νὰ κάμῃς τὰ συνήθεα συνήθη·
Ἄν δὲν κολακεύσῃς πρῶτον, στὸν αἰῶνα μὴν ἐλπίσῃς
Λογαζῶν δέκα μίαν θέσιν καὶ ἐσὺ νὰ ἀποκτήσῃς,
Καὶ ἂς ἔχασες γιὰ κείνην τοὺς γονεῖς καὶ τὰ καλὰ σου,
Καὶ ἐξακουστός ἂς εἶσαι εἰς τὴν ἀξιότητά σου...
.....»*

*Ἐξακολουθεῖ νὰ λέγῃ: «Σύμβουλος εἰς Γραμματεία
Ἐὰν θέλῃς γιὰ νὰ γένῃς, ἰδοὺ τώρα εὐκαιρία!*

51. Θεοδώρου Γ. Ὁρφανίδου Σμυρναίου, Ὁ Μένιπος, Ποιήσεις ὑπὸ —, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ράλλη, Ἐν Ἀθήναις 1836, σελ. 54.

52. Σ. Ν. Βασιλειάδης, Δικηγόρου, Ἀττικά Νύκτες. IV Ἔργα Πεζά, ὁ.π., σελ. 511.

53. Ἀλεξάνδρου Σούτσου, Ἀπαντα, ὁ.π., σελ. 26.

Εὐκόλα τὸ κατορθώνεις!

Στολὴν εὐμορφήν θὰ ἔχῃς, καὶ μισθὸν θὲ νὰ σουφρώνῃς·

Ἀλλὰ... πρέπει καὶ ἐσὺ πρῶτον... ὡς καθὼς καὶ τόσοι ἄλλοι,

*Διὰ τὰ μὲ θυματίσῃς μὲ εὐλάβεια μεγάλη...*⁵⁴.

Ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος (1794-1844), στὸ ἔργο του *Ὁ Πολυπαθὴς* (1839), ἀφιερώνει ἓνα ὁλόκληρο κεφάλαιο στὴν «εὐγενεῖο μανία» καὶ σὲ ἄλλα «τραχύτερα» μειονεκτήματα τῆς σύγχρονῆς του νεοελληνικῆς κοινωνίας: Σιμὰ ὅμως εἰς τὴν ἀγχίνουαν, τὴν φιλομάθειαν, τὴν φιλελευθερίαν καὶ τὴν φιλοκαλίαν, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν ἐν γένει τοὺς Ἕλληνας, ἀνεξιχνίασα δύο ἐλαττώματα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγοι τινὲς εἶναι ἀπηλλαγμένοι. Ἡ φιλοπρωτία, ἣτις ἐπέφερε τὰς μεγαλητέρας δυστυχίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἣτις ἔγινεν αἰτία νὰ χυθοῦν τόσα αἵματα, κυριεύει τὸ πλεῖστον μέρος τῶν συγχρόνων μας, καὶ ἡ φιλοχρηματία ὄχι ὀλίγους⁵⁵.

Ἡ φιλοπρωτία ὁδηγοῦσε πολλοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους στὸν ἀθέμιτο ἀνταγωνισμό μὲ ἀνῆθικα μέσα, καὶ κυρίως μὲ τὴν συκοφαντία: Καὶ ποῖοι σκοποὶ, τὸν ἔρωτῶ, κινοῦν τοὺς συκοφάντας; Διάφοροι, μὲ ἀποκρίνεται κυρίως δὲ ὁ φατριασμός καὶ ὁ φθόνος. [...] Οἱ μὲν σὲ συκοφαντοῦν διὰ νὰ λάβουν τὴν θέσιν σου, οἱ δὲ ἀπλῶς μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρουν τὴν πρόοδόν σου καὶ ν' ἀκούσουν ὅτι εἶσαι τίμιος καὶ ζηλωτὴς ὑπάλληλος⁵⁶.

Τὰ ἀρνητικά στοιχεῖα ποὺ παρατηροῦνταν στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία κατὰ τὰ πρῶτα στάδια ἀνάπτυξης τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὴν πολιτικὴν ζωὴ τοῦ τόπου, καὶ κυρίως μὲ τὸν αὐταρχισμό καὶ τὴν ἀλαζονεία τῶν αὐλικῶν καὶ τὴν κολακεία τῶν Ἑλλήνων ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν εὐνοιά τους γιὰ νὰ ἀποκομίσουν ἴδια ὀφέλη. Ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης δημοσιεύει τὸ 1869 τὴν τραγωδίαν του *Οἱ Καλλέργαι*, ἔχοντας ὡς βασικὸ σκοπὸ —ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στὸν «Πρόλογόν» του— νὰ στηλιτεύσει τὴν αὐλοκολακείαν, ἣτις ὑπὸ ποικίλας μορφάς ἐκάστοτε ἐπρόδωσε καὶ ἐδούλωσε τὸ ἔθνος⁵⁷.

Ὁ ἴδιος συγγραφέας, σὲ μιὰ διάλεξή του σχετικὴ μὲ τὸ σαϊξπηρικὸ ἔργο *Ὁ βασιλιάς Λήρ*⁵⁸, καυτηριάζει γενικότερα τοὺς ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἐμπιστεύ-

54. Θεοδώρου Ὁρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, ὁ.π., σελ. 293-294.

55. Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ὁ Πολυπαθὴς*, Ἐπιμέλεια Ἀλκίης Ἀγγέλου, «Ἑρμῆς», Ἀθήνα 1989 [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, ΔΠ 52], σελ. 227.

56. Ὁ.π., σελ. 231-232.

57. Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Ἀττικαὶ Νύκτες. Ἰ Δραματικὰ δοκίμια*, Ἐκδόσεις Δευτέρα, Ἐν Ἀθῆναις 1884, σελ. 88'-89'. Βλ. καὶ Μ. Μ. Παπαϊωάννου, *Τὸ Κωμειδύλλιον καὶ τὸ θέατρο τῆς ἀστικῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης τοῦ 19ου αἰώνα*. Ἐκδόσεις Σοκόλη, [Ἀθήνα 1983], σελ. 31.

58. Τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας δημοσιεύτηκε ἀρχικὰ αὐτοτελῶς (Σ. Ν. Βασιλειάδης, Διηγήρου, *Σαϊκσπέρου Ὁ Βασιλεὺς Λήρ. Μελέτη, Σύλλογος «Εὐαγγελισμός»*, Ἐκ τοῦ Τυ-

ονται τούς κόλακες και τυφλώνονται από τὸ πάθος γιὰ ἐξουσία και χρῆμα, ἀπομακρύνοντας βίαια ὅσους μιλοῦν μὲ γνώμονα τὴ σύνεση και τὸ κοινὸ συμφέρον. Δὲν παραλείπει και πάλι νὰ στηλιτεύσει τὴν «αὐλοκολακεία», μιλώντας μὲ σκληρὰ λόγια γιὰ τούς κόλακες, τούς ὁποίους ταυτίζει μὲ τούς αὐλικούς: *Ἡ κολακεία εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ αὐλικοῦ — ἤθελα νὰ εἶπω τοῦ ἀνθρώπου —, εἶνε ὅ,τι τὸ ψιμύθιον εἰς τὴν παρειὰν τῆς ἐταίρας· ἔχει ἔρωτα και τιμὴν ἢ ἐταῖρα; Ἐχει τότε πίστιν ὁ κόλαξ και εὐλικρίνειαν*⁵⁹.

Μέσα σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ ἀτμόσφαιρα, οἱ ποιητὲς στηλιτεύουν ἐπίσης τὴν ἀδιαφορία τῶν νεώτερων γενεῶν γιὰ τὴν Ἑλευθερίαν και γιὰ τὴν πατρίδα τους. Ἡ κατωτερότητά τους, σὲ σχέση μὲ τούς προγόνους τους καί, ἰδιαίτερα, μὲ τὴ γενιὰ τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ '21, ἀποτελεῖ ἓνα στοιχεῖο ποὺ τονίζεται μὲ ἔμφαση στὰ ἔργα τῆς περιόδου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος γράφει χαρακτηριστικὰ στὸ ποίημά του «Οἱ Ἑλληνες τοῦ Ἀγῶνος»:

*Μὴν ἐλεύθεραὶς ἰδέαις!
Ταῖς ὥραιαις, τὸ κρασί,
Τὸ κρασί και ταῖς ὥραιαις
Ψάλε λόρα μου χρυσή!*

*Ἡ Ἑλευθερία, βλέπεις, βαρὺν ὕπνον ἐκοιμήθη
Και τὰ ὄνειρά της εἶναι μάταια και λυπηρά·
Τῆς ἐπαναστάσεώς μας τὸ πῦρ ἔσβυσε καὶ ἐχύθη·
Τοῦ κρατῆρός της μᾶς μένει τέφρα μόνον ρυπαρά·
Τὴν ἥρωικὴν Ἑλλάδα, Ἑλλάς χαύνῃ και δειλή,
Και τοὺς γίγαντας πυγμαίων διαδέχεται φυλὴ*⁶⁰.

Στὰ κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ σατιρίζονται ἀπὸ τούς ποιητὲς περιλαμβάνονται και τὰ στοιχεῖα ποὺ χρωματίζουν τὴ γυναικεία συμπεριφορά, οἱ συνήθειες δηλαδὴ τῶν γυναικῶν καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα νοοτροπία τους. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ σὲ ἄλλα ποιήματά τους οἱ ἴδιοι ποιητὲς παρουσιάζουν τὴ γυναίκα ὡς μία μορφὴ εὐθραυστὴ και εὐαίσθητη, ρομαντικὴ και εὐάλωτη, στοὺς σατιρικοὺς στίχους τους προτιμοῦν νὰ χλευάζουν τὴ σύγχρονή τους γυναίκα ὡς ματαιόδοξη, κενὴ και ἀδίστακτη. Παρουσιάζουν τίς γυναῖκες ὡς

πογραφείου Περρῆ και Βαμπᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1870, σελ. 30) και περιλήφθηκε ἀργότερα στὸν τέταρτο τόμο τῶν Ἀπάντων τοῦ ποιητῆ: Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Ἀπικαὶ Νύκτες*. IV *Ἔργα* Περρᾶ, ὁ.π., σελ. 469-519.

59. Ὁ.π., σελ. 502.

60. Παναγιώτου Σοῦτσου, *Ποιήματα*, Μετὰ προλόγου ὑπὸ Ἰω. Ζερβοῦ, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γ. Φέξη, Ἐν Ἀθήναις 1916, σελ. 18. Πρβλ. Ἀγγέλου Βλάχου, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Β', ὁ.π., σελ. 17.

εὐεπίφορες πρὸς τὴν ξενομανία, μὲ τὴ συνήθεια τῆς μίμησης ξένων ἡθῶν, ὅπως αὐτὰ ἐμφανίζονται στὰ ἐλαφρὰ μυθιστορήματα τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας.

Συγκεκριμένα, ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, στὸ *Τίρι Λίρι*, ἀναφερόμενος στὴν ἀφορμὴ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσει γιὰ τὴ γυναικεία ἀπιστία:

Ἐκλόνησε τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα τῆς Ἑλένης
Ἡ ἀρπαγὴ· ὀλίσθημα μιᾶς παρὰ λυμένης
Ἐκρίθη συμφορὰ κοινή· διὸ κατὰ τῶν Τρώων
Ὡπλίσθησαν ὡς ἀστακοὶ τὸ ἄνθος τῶν ἡρώων,
Ἐν ᾧ Ἑλέναι ἑκατὸν (δὲν λέγω πλειοτέρας)
Κρυφίως τὰ ἐπρύμνισαν ἐκείνας τὰς ἡμέρας
Μὲ τοὺς καλοὺς τῶν ἐραστὰς, καὶ δι' αὐτὰς μὲ ζῆλον
Οὔτ' ἐκινήθησαν στρατοὶ καὶ στόλοι, οὐδὲ φύλλον,
Ἀλλὰ φαιδροὶ καὶ σκωπτικοὶ ἐγέλασαν ὀλίγον
Διαβολικῶς οἱ γείτονες ἔς τὴν μύτην τῶν συζύγων⁶¹.

Ὁ Ἀγγελος Βλάχος, μὲ τὴ γνωστὴ σατιρικὴ ματιὰ του, παρατηρεῖ τίς γυναικες τῆς ἐποχῆς του καὶ γράφει σὲ ἓνα ποίημα τοῦ 1875, ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Γυναῖκες ἐν Ἀθήναις»:

Προσποίησις ἐμπορικὴ, ψευδοσεμνότης κρῖνα,
ἄφρυχοι λόγοι, βλέμματα σβεστά καὶ γρῶ καρδιά,
ὅλα αὐτὰ εἰς ἔνδυμα ποτὲ καλοκομμένον
εἶνε γυνή, εἶνε κἂν προῖξ... Τί μὲ προσβλέπεις χαίνων;
Εἶνε γυνή, ἢ δεσποινίς, κόρη ἢ δεσποσύνη,
Καὶ ἔρις φιλολογικὴ πρὸς τοῦτο ἔχει γίνει⁶².

Στὴν κωμωδία του «Ἡ Ἑγγαμος ἢ Αὐτόχειρ» (1875), ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης σατιρίζει τὴ συνήθεια τῶν γυναικῶν τῆς ἐποχῆς του νὰ διαβάζουν μὲ μανία τίς μεταφράσεις τῶν γαλλικῶν μυθιστορημάτων καὶ νὰ ἐπηρεάζονται ἀπὸ αὐτές. Συγκεκριμένα, ὁ ἥρωάς του παρατηρεῖ: «Ὁ πεπλανημένη φαντασία τῶν γυναικῶν! Ὁνειροπολεῖτε τοὺς μυθιστορικοὺς ἥρωας, περιπτύσσετε περιπαθεῖς τὰ χρυσὰ αὐτὰ φαντάσματα καὶ λησμονεῖτε ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἀληθές, οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἱερὸν, οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἀληθῶς γλυκὺ καὶ ἀληθῶς μέγα⁶³. Ἡ ἴδια ἡ ἡρώι-

61. Θεόδωρου Ὀρφανίδου, *Τὰ Ἀπαντα*, β.π., σελ. 19.

62. Βλ. Χ. Γ. Σακελλαριάδου, «Ὁ Ἀγγελος Βλάχος ποιητὴς σατιρικός», β.π., σελ. 99.

63. Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Ἀττικαὶ Νίκες*. III *Δράματα – Ποιήσεις*, Ἐκδοσις δευτέρα, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἐνώσεως, Ἐν Ἀθήναις 1882, σελ. 336.

δα παραδέχεται στην πρώτη σκηνή τοῦ ἔργου ὅτι ἔχει ἀναγνώση ἴσως τόσας μυθιστορίας τοῦ Δουμᾶ, ὅσας οὐδ' αὐτὸς οὗτος ἔγραψεν⁶⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πίστη καὶ τὴ σταθερότητα τῶν γυναικῶν, οἱ διαπιστώσεις τοῦ ἥρωα τῆς κωμωδίας εἶναι μᾶλλον πικρόχολες:

ΕΥΤΕΡΙΠΗ: Ἡ καρδιά τῆς γυναικὸς εἶναι πλουσιώτερος καὶ ἐλευθεριώτερος ἡγεμῶν.

ΡΩΜΥΛΟΣ μειδιῶν: Ἡγεμῶν τοῦ ὁποίου εἰς εἶνε συνήθως ὁ ὑπεύθυνος ὑπουργός, ἐνῶ πολλοὶ οἱ ἰδίᾳ ἐννοούμενοι⁶⁵.

Οἱ σατιρικοὶ ποιητές, μὲ τὴν εὐθυκρισία ποὺ τοὺς διακρίνει, ἀναζητοῦν τὶς αἰτίες τῆς κακοδαιμονίας ὅχι μόνο στὴ συμπεριφορὰ τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνωριμότητα τῶν πολιτῶν. Ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος (1843-1873), στὴ μονόπρακτὴ κωμωδία τοῦ *Συζύγου Ἐκλογῇ* ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1868, χρησιμοποιεῖ τὴν ἀλληγορία γιὰ νὰ στηλιτεύσει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνωριμότητα: ὁ νεαρὸς Δῆμος, ποὺ ἀναζητεῖ σύζυγο, συμβολίζει τὸν λαό. Οἱ ὑποψήφιος νύφες εἶναι ἡ Μοναρχία, ἡ κυρία Σύνταγμα καὶ ἡ Δημοκρατία. Κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἀφανίζεται μπροστά του καὶ ἐκθέτει τὰ προτερήματά της. Ὁ Δῆμος ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιλέξει, γιὰτί, ὅπως λέει, δὲν θέλει νὰ λυπῇ καμία ἀπὸ τὶς τρεῖς. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, καταφεύγει στὸ ποτὶ καὶ μεθυσμένους καθὼς εἶναι ἐπιλέγει τὴν κυρία Σύνταγμα, ἡ ὁποία τὸν διαβεβαιώνει ὅτι ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ ὅλες. Ὅταν ἡ Δημοκρατία, φεύγοντας, τὸν προειδοποιεῖ ὅτι θὰ μετανοήσει, ἐκεῖνος ἀπαντᾷ: *Πιθανόν· ἀλλ' ὑπάρχει καὶ διαζύγιον⁶⁶*. Μὲ αὐτὴν τὴ φράση κλείνει ἡ αὐλαία, ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ ἕνας πνευματώδης διάλογος, μὲ καυστικὴ σάτιρα ποὺ ἀνατέμνει μὲ ὀξύδερκεια τὴν πολιτικὴ ζωὴ καὶ στηλιτεύει τὰ ἐλαττώματα τῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἄβουλος, ἀναποφάσιτος καὶ ἄτολμος νὰ προχωρήσει στὶς σωστὲς ἐπιλογές⁶⁷. Ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε τοὺς στίχους ἀπὸ τὸ σύντομο τραγουδάκι τῆς Μοναρχίας καὶ τῆς κυρίας Σύνταγμα:

*Ἄς σαγηνεύσωμεν τὸ θηρίον
μὲ ὑποσχέσεις καὶ μὲ θωπείας·
ὁ Δῆμος εἶναι μωρὸν παιδίον*

64. Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Ἀττικαὶ Νύκτες*, ὁ.π., σελ. 322.

65. Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Ἀττικαὶ Νύκτες*, ὁ.π., σελ. 325.

66. Δημ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἀπαντα, Μετὰ προλόγου* ὑπὸ Ἰω. Ζερβοῦ, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γ. Φέξη, ἐν Ἀθήναις 1915, σελ. 312.

67. Βλ. Μ. Βάλσα, *Τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1900*, Μετάφραση – Εἰσαγωγή – Σημειώσεις: Χαρὰ Μπακονικόλα-Γεωργοπούλου, Ἐκδόσεις «Εἰρήμης», Ἀθήνα 1994, σελ. 400.

τυφλῶς πιστεῦον τὰς φλῶνας.
 Λέοντος ἔχει τὴν ὄψιν μόνον,
 ἀλλὰ κ' ἐν βρέφος τὸν τιθασσεύει
 κ' ἐπὶ τῶν ὤμων του ὡς εἰς θρόνον
 πᾶς ἀναβάτης τολμῶν ἱππεύει
 καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ κερδίζει
 πᾶς ὁ γνωρίζων νὰ τὸν θωπεύῃ,
 πᾶς ὁ γνωρίζων νὰ τὸν μαστίζῃ⁶⁸.

Κατὰ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, ἡ σάτιρα συνεχίζει, μὲ τὸν ἴδιο δυναμισμό καὶ μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ὀξυδερκή ματιά, τὴ διείσδυση στὰ κοινωνικά προβλήματα καὶ τὴ γελοιοποίηση τῶν ἐλαττωμάτων τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτῶν. Ἡ ποίηση καὶ ἡ πεζογραφία δὲν εἶναι μόνες στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς ἀλλοτρίωσης. Τὸ θέατρο συμβάλλει, ἐπίσης, στὴν καταπολέμηση τῶν ἀρνητικῶν πλευρῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Εἰδικότερα, τὸ «κωμειδύλλιο», ποὺ κερδίζει σιγὰ σιγὰ ἔδαφος στὸ τέλος τοῦ 19^{ου} αἰώνα στὶς ἀθηναϊκὲς καὶ στὶς ἄλλες σκηνές, σατιρίζει τὰ πολιτικὰ ἔθνη, τὸ ρουσφέτι καὶ τὴ γραφειοκρατία, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν κανόνα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου⁶⁹. Στὴν πεζογραφία, ὁ Ἑμμανουὴλ Ροῦθης, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, σατίρισαν μὲ αὐστηρότητα τὸν παλαιοκομματισμό⁷⁰, ἐνῶ ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς (1814-1896), στὸ ἔργο του *Θάνος Βλέκας* (1855-1856), ἐπιχείρησε μιὰν οὐσιαστικὴ καὶ βαθεῖα τομὴ στὰ κακῶς κείμενα τῆς ὀθωνικῆς κοινωνίας⁷¹, χωρὶς ὑπεκφυγές καὶ διαθλάσεις, μὲ ἰδιαίτερα ὀξύ βλέμμα, λαμβάνοντας ἐνεργὸ θέση στὸ θέμα τῆς ληστείας.

Ἡ παθολογία τῆς πολιτικῆς ζωῆς, διαμορφωμένη ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητα τοῦ λαοῦ, στηλιτεύεται στὰ ἔργα τῶν λογοτεχνῶν τοῦ 19^{ου} αἰώνα. Τὰ μελανὰ σημεῖα ποὺ ἐντοπίζονται καὶ καυτηριάζονται μὲ δριμύτητα ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες εἶναι ἡ φανλότητα τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἡ ἀναξιοκρατία, ἡ κολακεία, ἡ τιτλομανία, ἡ ξενομανία, ἡ διχόνοια, ἡ ἀστάθεια τοῦ λαοῦ καὶ τὰ τρατὰ τῆς γυναικείας συμπεριφορᾶς. Τὰ ἔργα τοὺς χαρακτηρίζονται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ προσανατολισμὸ τῶν δημιουργῶν, ποὺ θέτουν ὡς βασικὴ προτεραιό-

68. Δημ. Παπαρηγοπούλου, ὁ.π., σελ. 307.

69. Βλ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, *Τὸ Κωμειδύλλιο...*, ὁ.π., σελ. 87.

70. Ὁ.π., σελ. 96.

71. Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ἀπὸ τὸν πρῶμο ἀντιρομαντισμὸ τῆς πεζογραφίας στὴν ὥριμη ἀνταπόκριση τῆς ποίησης (Τέσσερα κείμενα)», στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου, *Πέντε δοκίμια γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία*, Γ' ἔκδοση συμπληρωμένη, Ἐκδόσεις Λύχνος, Ἀθήνα 1990, σελ. 15.

τητα την αγαθή —σύμφωνα με τὰ δικά τους πάντοτε πρότυπα— ἐπιρροή στο κοινωνικὸ σύνολο. Ἡ πολιτικὴ συνείδηση τῶν λογοτεχνῶν εἶναι ἐκείνη ποὺ κυρίως ἐπιδίδωκει νὰ ἐκφραστεῖ μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τους καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι, βέβαια, ἄσχετο πρὸς τὴν ἐποχὴ καὶ πρὸς τὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἔζησαν. Ὁ Μπάμπης Ἀννίνος παρατηρεῖ, σχετικὰ μετὰ δεδομένα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κατάστασης τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα: «Τὰ κόμματα ὀργιάζουν· ὑπάρχει πολιτικὴ ἀναρχία· ὑπάρχει φαυλότης καὶ ἐξαχρείωσις διοικούντων καὶ διοικουμένων· τὸ ἐθνικὸν φρόνημα φθισίῃ· ἡ τάξις σαλεύεται· ἡ ληστεία λυμαίνεται τὴν χώραν, καὶ ἡ οἰκτρὰ τραγωδία τοῦ Δῆλεσι ἐπισύρει κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος θύελλαν ὕβρεων, σαρκασμῶν καὶ ἐπιθέσεων»⁷².

Μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο ποὺ διαγράφεται τόσο μελανό, οἱ λογοτέχνες δὲν ἀδιαφοροῦν, δὲν ἀπομακρύνονται· παράλληλα πρὸς τὰ ἀτομικά τους ἀδιέξοδα, μάχονται γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν συλλογικῶν προβλημάτων μετὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐκεῖνοι ἐπιλέγουν. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἀποκαλύπτεται ἐναργέστατα καὶ πολὺ χαρακτηριστικὰ στὴ φράση τὴν ὁποία ἔγραψε ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 22ας Ἰουνίου 1863 (δηλαδή λίγο πρὶν πεθάνει) πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Παναγιώτη: Ὑπῆρξα, ὡς γράφεις, ἡ πέτρα τῆς σφενδόνης, ἣν ἔρριπεν ὁ ὕψιστος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δύο τυράννων⁷³.

72. Χ. Ἀννίνου, «Βασιλειάδης, Παπαρρηγόπουλος καὶ οἱ περὶ αὐτοῦς», *Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19ου αἰῶνος*, τόμ. Β', Ἐκδόσεις δευτέρα, Ἐκδότης Ἰωάννης Δ. Κολλάρος, ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 317-318. Γιὰ τὴν ἀπῆχρηση ποὺ βρῆκε ἡ λεγόμενη «σφαγὴ τοῦ Δῆλεσι» (9/21 Ἀπρ. 1870) στὴν ποίηση τῶν Ρομαντικῶν ποιητῶν τῆς Ἀθήνας, βλ. ἐνδεικτικὰ Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης. *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, ὅ.π., σελ. 261 κ.έ.

73. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἐποχῆς του», ὅ.π., σελ. 1763 καὶ 251, ἀντίστοιχα.